

Obi-ugor szómagyarázatok

I.

A csaléteknek különösen a csapdákbán van szerepük. Hálóba, nyilas, torziós, vermes csapdába egyaránt a csalétek csábítja a vadat. Gyakran a mérgezett csalétek is elég, csapdaszerkezet nem szükséges. Legelterjedtebb neve a chantiban a következő:

tərəp (DN) 'syötti (metsäneläimille, kaloille), *нажива* | Köder, Lockspeise (für Wild, Fische); DT. *tārəp* 'syötti | Köder'; Kr. *tərəp* 'syötti (metsäneläimille, ketuille) | Köder (für Wild, Füchse)'; Kam. *tārəp* 'syötti ketuille (kapkanilla pyyd.) | Köder für Füchse (im Fuchseisen)'; V. *l̄eruz* = DT; Vj. *ē'ruà* '(avoimelle paikalle asetettu ketun ym.) syötti | (an einer offenen Stelle ausgelegter Fuchs u. A.) Köder'; Trj. *l̄ār̄p̄* 'syötti (esim. kalanruodot) | Köder (zum Beispiel Fischgräten)'; Ni. *tārəp̄*, Kaz. (harv.) *l̄ār̄b̄i*, O. *l̄ər̄bi* 'syötti (ketuille) | Köder (für Füchse)'. (KARJ.—TOIV. 1090). K. *tārəp* 'syötti | Lockspeise'; J. *l̄ār̄pə* id. (PAAS.—DONN.) АДВІАНОВА (Русско-хантыйский словарь к „книге для чтения по русскому языку в III. классе хантыйской и мансийской начальной школы“ 42. 1.): т а р ы п 'приманка'.

Csak egy etimológiai véleményről tudok a szóval kapcsolatban: PAASONEN kondai és jugáni szójegyzékében a szkr. *trptis*-re utal. Úgy látszik azonban, meg tudjuk fejteni szavunkat finnugor alapon is, nem szükséges, hogy olyan messzire menjünk etimológiáért.

A szó vége képzőre vall. Ismerünk egy *-p* deverbális nomenképzőt, mely rendszeren eszközneveket képez. Pl. *künš-* 'kratzen': *künšəp* 'Kamm' stb., l. pl. STEINITZ, Ostjakische Grammatik und Chrestomathie, Leipzig 1950., 49. l. stb. Ez a képző az esetek túlnyomó részében valóban igéből képez eszköznevet, vagy néha egy folyamat eredményének a nevét.

Eszköznevet képez például a következő esetekben:

üm- 'schöpfen' ~ *umpə* 'Schöpfkelle' (STEINITZ i. h. 165). DN. *senktä* 'lyödä, iskeä (ruoskalla, piiskalla) kolkuttaa, hakata; бить, забить, колотить, стегать | schlagen (mit der Rute, der Peitsche), hauen, klopfen' (l. más nyelvjárásokban is) ~ DN. *se'ŋce'p* 'kurikka, nuija (tehty yhdestä puusta, lyöntipää, paksu, sillä esim. kiila lyödään sisään) | Knüttel, Keule (aus einem Holzstück, kopf dick, z. B. zum Einschlagen eines Keiles)' (más nyelvjárásokból is, KARJ.—TOIV. 852).

DN. *uät̄t̄p̄a* 'kovertaa, vuolla kovelilla, kaapia vuolimella, höylätä; скоблить, стружить | aushöhlen, mit dem Hohleisen ausschaben, mit dem Schabeisen abschaben, hobeln' ~ *uät̄t̄əp* '(kaksikäätinen) kovelii, vuolin, скобель | Hohleisen, Schabeisen (mit zwei Griffen)' (más nyelvjárásokból is, KARJ.—TOIV. 276), l. még PATK. *vattap* 'gyalu, vakaróvas'.

Ni. *uñemətá* stb. 'keksitá (kalaa) | mit einem Haken fangen (Fische)' ~ *uñəp* 'koukku, haka, kalakeksi; ongenkoukku | Haken, Fischerhaken; Angelhaken' (KARJ.—TOIV. 227, az eszköznév más nyelvjárásokból is ismeretes).

Kr. *monχta* 'pyyhkiä pois, pyyhkien kuivata | wegwischen, trocken wischen' ~ *mó'ntəp* 'riepu-, niinivihko, huosiain, jolle pyyhittää tai pestään esim. lattiaa | Lappen-, Bastwisch zum Aufwischen oder Scheuern des Fußbodens u. A.' (KARJ.—TOIV. 519, más nyelvjárásokból is).

DN. *χονχta* 'kiiwetä, kavuta (ylöspäin, esim. puuhun, mäelle), nousta (kala), лезть | klettern, klimmen (aufwärts, z. B. auf einem Baum, Hügel), stromaufwärts schwimmen (Fisch)' ~ *χα'νδε'p* 'pykälähirsi, pykäläporras (esim. aittoihin nousemista varten); portaat; лесенка, лестница | Baumstamm mit eingehauenen Kerben (z. B. als Ausgang zum Speicher); Treppe, Leiter' (más nyelvjárásokból is, l. KARJ.—TOIV. 296—7). L. még ADRIANOVA, i. h. 23: ХОНГТЭП 'лестница': ПАТК. *χāndep, χāndep, χōndep* 'lépcső, hágszó | Treppe, Leiter'; ÉOM. 100: *χāndəp* 'hágszó' stb.

Ni. *χḗχritá* 'kaapia (myös esim. lapiolla), скребать | abschaben (auch z. B. mit der Schaufel), abkratzen' ~ *χḗχrəp* 'nahan kaavintarauta | Schabeisen für Felle' (KARJ.—TOIV. 293).

Trj. *ámāst' ā'ə* 'istua | sitzen' (l. más nyelvjárásokban is) ~ *um'si'p* : *p'ūp'i w'm'sip'ə:λ* 'karhun perä | Hinterteil des Bären' (KARJ.—TOIV. 45—7). *tōχrem* 'zární | schliessen, zumachen' ~ AK. *tōχrəp*, KK. *tōχrəp* 'fedő; záró retesz | Deckel, Riegel' (PATK.).

V. *lāiðχta* 'riippua, olla riipuksissa | hängen (intr.)' ~ *lāiχi'ntəw* 'kätkyen ripustuskoukku | Haken zum Anhängen der Wiege' (KARJ.—TOIV. 1041—2).

O. *li'ram'tá* 'ottaa selvä, tiedustella, kuulustella, tutkia (asiaa) | erforschen, untersuchen, kennen lernen' ~ *li'ramdəβ* 'ennusmerkki' (KARJ.—TOIV. 1087).

Kaz. *lārηzAti* 'vierittää, kierittää, vierittäen siirtää; pyörittää ympärriinsä; kulkea ympäri, kiertää (niemi esim.), объехать | rollen, fortrollen; herumdrehen; umgehen (z. B. eine Landzunge)' ~ *lārηzAtəp* 'villikissa (leikkikalu) | Kreisel (Spielzeug)' (KARJ.—TOIV. 1091).

DN. *tūpəχta* 'tarpoa, tarpomalla ajaa, peloitella (esim. kala, kaloja mertaan, rysään, χut pūnā; (leikill.) lietsoa (saappaan varrella samovaara kiehumään); ботать | mit der Störstange ins Wasser schlagen, treiben, scheuchen (z. B. einen Fisch, Fische in die Reuse); (scherzh.) anfachen (den Samowar zum Kochen mit Hilfe des Stiefelschaftes)' ~ *tu'tχep* 'seiväs, jolla kaloja ajetaan, porkka, tarvoin (päässä pyöreä lauta); бот | Stange zum Treiben der Fische, Störstange, Trampe (mit einem runden Brett am Ende)' (KARJ.—TOIV. 1108).

DN. *šāpatā* 'kohentaa (valkeaa) | schüren (das Feuer)' ~ *šāde'ndəp* 'seiväs, jolla uunia hämmennetään (taloissa) | Stange, mit dem im Ofen geschürt wird (in den Häusern)' (KARJ.—TOIV. 964).

Még bemutatók a teljesség kedvéért néhány olyan esetet is, ahol a -p képző a cselekvés eredményét jelöli:

DN. *iərdá* 'sítóa (esim. haava), sítóa kiinni, kiinnittää, köyttää (esim. heinäkuorma), nuorittaa; kutoa (sukkaa, kinnasta, verkkoa); вязать, навязать, обвязывать, обвязать, повязать, -ывать, связать | zu-, ver-

binden (z. B. eine Wunde), festbinden, befestigen, mit Seilen binden (z. B. eine Fuhrre Heu), umschnüren; stricken (Strümpfe, Fäustlinge, Netze) ~ *iəpəp* 'side (kuvon, heinänpun), side-, köyttönuora, nuorapalanen (jolla esim. merta sidotaan seipääseen jne.); вязака, перевязка (Binde (eines Heubündels), Seil, Schnurende (mit dem z. B. die Reuse an der Stange festgebunden wird usw.)) (Más területről is, l. KARJ.—TOIV. 188.) Ide tartozik még ADRIANOVA 45: иирып 'пучок'.

Ni. *ekšq·stá* 'hellitellen, hyväillen puhutella (lasta) | hätschelnd, kosend sprechen (zu einem Kind) ~ *ekšq·hézəp* 'hyväillen puhuttelemine | (kosende Anrede) (KARJ.—TOIV. 31, más nyelvjárásokból is közli, néhol eltérő jelentéssel.)

DN. *iəštá* 'piirtää, vetää piirto | ritzen, einen Strich ziehen' ~ *iə pžəp* 'piirto, piiru, viiva, viuru, raita (kankan jne), naarmu; черта, полоса, задорина | Strich, Linie, Streifen (im Gewebe usw.), Schramme' (KARJ.—TOIV. 194, l. más nyelvjárásokban is.) Ide tartozik még: CASTR. *jižep*; ADRIANOVA 38: иишип 'полоса' (az 50. lapon 'слои').

Ni. *lŋfiitá* 'haljeta | sich spalten' (l. Kaz. és O.) ~ DN. *lanɣe'p* 'rako, halkeama (esim. seinässä, laudassa) | Spalte, Riss (z. B. in der Wand, einem Brett)' (l. még Fil., C., Kr., Mj., Trj., — KARJ.—TOIV. 479). Ide még: PATK. *lanep* 'hasadék, lék: Ritze, Spalte, Loch'.

A -p deverbális nomenképzőről l. még Schütz, NYK. XL. 69, GYÖRKE, Wortbildungslehre 23, LEHTISALO, Ableitungssuffixe 254.

Ritkábban fordul ugyan elő, de van egy ugor denominális főnévképző -p is. Erre LEHTISALO a következő példát hozza fel: manysi *χuləp, kuləp, χulup, kuləp* 'Netz', chanti KARJ. DN. *χōvəp*, Trj. *kā·ləp*, V., Vj. *kāləw*, Ni. *χətəp*, Kaz. *χə·ləp*, O. *χələβ* 'Netz'. PAAS. K. *χōtəp*, J. *kāləp* id.; magyar *háló* 'Netz, Fischergarn'. Úgy véli, hogy valószínűleg ezzel a képzővel alakult PAAS. K. *kəpəp* 'Schwarzspecht' adata is. Ezt más képzővel l. J. *kəppəm* 'Sprecht, Drossel', manysi SZIL. *kar* 'Drossel' (Ableitungssuffixe 243. l.).

Még néhány példával szolgálhatunk a -p főnévképző denominális használatára:

DN. *iəjəre* 'kiero, karsas, кривой | schief' stb. ~ *iəjəpəp* 'sykkyrä (langassa, verkossa ym.) | Verfitzung (im Garn, Netz u. A.)' stb. (KARJ.—TOIV. 137 és 140).

Kam. *təpəp* 'kureinen uuma | Faltentaille'; Trj. *təpəp* 'kapea, ahdas paikka leveämpiön osien välissä (esim. ahdas jokipalane, jonka kahden puolen joki on leveämpi, „kaula“, hieno koverrettu osa kepakossa, kahden puolen paksummat) | schmale, enge Stelle zwischen breiteren Teilen (z. B. enge Flusspartie, zu deren beiden Seiten der Fluss breiter ist, „Hals“, dünner, konkav geschnittener Teil an einem Knüttel, die beiden äusseren Teile dicker)'; Ni. *təpə·rə*, Kaz. *təpə·rə* '„kaula“, hieno kohta paksumpien osien välissä | „Hals“, dünne Stelle zwischen dickeren Teilen' ~ Vj. *təpə·w* 'körtti, rynkkäys (naisen päällystakissa) | Fältelung, Schnürung (am Überrock der Frau); VK. *təpə·w*, Likr. *təpə·p* '(vaatteen) kurttaus | Fältelung (am Kleid)' (KARJ.—TOIV. 992).

V. *lan* ('lan·t') 'suoni, жила | Sehne, Ader' stb. ~ *lan·w* 'side, nide | Bindematerial, Band' stb. (KARJ.—TOIV. 1075).

O. *uə·ŋəp* 'haahlojen konkku | Haken des Kesselhalters' ~ *uə·ŋə·β* id. *länk*: D. *noyəsłänk, məxlänk*, Kr. *länk* 'peite (ei käyt.) | Decke (nicht gebr.)'; *lənks* 'jonkinlainen lapsen kätkytpeite | eine Art Decke für das Kind

in die Wiege'; Kam. *lõnk* 'lapsen peite | Kinderdecke' ~ V. *lù'η'wz* 'peite, kate, одеяло | Decke'; Vj. *lù'η'wá* 'peite, kate, одеяло; (aitauksen heinäinen) katto, (harv.) huoneen katto | Decke, Dach (aus Heu über dem Pferch), selt. Hausdach' stb. (KARJ.—TOIV. 480).

Kaz. *keĩ* 'arvonta-, loitsalaulu | Zauberlied' stb. ~ *kõĩp* 'noitarumpu | Zaubertrommel' stb. (KARJ.—TOIV. 384) stb.

Képzõnk deverbális és denominális használata között átmenetet alkotnak a nomenverbumból képzett szavak. Ilyen például a *kunšep* is, amelyet STEINITZ, mint említettük a deverbális-használat példajaként említ. Valóban, létezik *kunš-* ige 'kratzen' jelentéssel, de annál sokkal elterjedtebb a *kunš* stb. névszó, melynek jelentése 'karom, állati mancs, karmos láb' stb. KARJALAINEN szótárában (408-a): DN. *kõntš* 'kynsi | Nagel, Kralle'; DT *kõntš*: *uãxtãucõntš* 'hevosen kenkä | Hufeisen'; Koš., Fil., Szog., C., Cs. *kõntš* = DN.; Kr. *kõntš* '(ihmisen, pedon, linnun ym.) kynsi | Nagel, Kralle (des Menschen, des Raubtiers, Vogels usw.)'; V. *kõntš* = DN.; Vj. *kõntš* = Kr.; VK. Vart. *kõntš*, Likr. Mj. *kõntš*, *kõntš* = DN.; Trj. *kõntš* '(ihmisen, pedon, linnun) kynsi, (koiras, kukon) kannus | Nagel, Kralle (des Menschen, Raubtiers, Vogels), Sporn (des Hundes, Hahnes); Ni. *kõš* 'kynnet (yhdessä), (linnun) jalka | die Nägel, Krallen (zusammen), Fuss (des Vogels); Kaz. *kõš* 'koura, (linnun) koura; (pedon) kynnet (yhdessä) | Kralle, Hand (des Vogels); die Krallen (des Raubtiers, kynnet (zusammen)'; O. *kõš*, *kõš* = Kaz., továbbá PATK. *kunč* 'köröm, karom; marok | Nagel, Kralle, Klaue, hohle Hand; handvoll'; PAAS.—DONN. K. *kõntš* 'kynsi | Nagel, Klaue', J. *kõntš* id.; ADRIANOVA 21: *кунш* 'КОГОТЬ' stb. Mindezekben a helyeken megvan a *kõn.pšep*, *куншин* stb. 'fésű, gereblye' szó is.

tõrap szavunk végződése tehát lehet képzõ, töve lehet akár névszó, akár ige. Egy olyan *tõr*-féle szót kell tehát keresnünk, melybõl *-p* képzõvel válhattott 'csalétek' jelentésű szó.

Amint a *tõrap* értelmezésébõl KARJALAINEN-nél is kiderül, a csalétek rendesen hús vagy hal. Gyakran meg is mérgezik a csapdába tett falatokat. Erre bizonygás többek közt KARJALAINEN következő két adata:

Vj. *tõĩ* 'myrkky (revon, ahman) | Gift (für den Fuchs, den Vielfrass)'; Trj. *tõĩ* 'myrkky-syõtti, myrkkykapseli (ketuille) | Giftköder, Giftkapsel (für Füchse)'; Kaz. *tõĩ* 'paise (märkää paljon); = Trj. | geschwür (mit viel Eiter), = Trj.; O. *tõĩ* id.; jonkinlainen näppy kalan sisässä, pinnassa (sairastavalla kalalla) | id., eine Art Knötchen im Innern od. oben auf dem (kranken) Fisch' (KARJ.—TOIV. 966).

DN. *kã'n* 'eräs isolehtinen, keltakukkainen, vedessä ja vetisillä rannoilla kasvava kasvi; eräs marja | eine im Wasser und an feuchten Ufern wachsende Pflanze mit grossen Blättern und gelben Blüten; eine rote Beerenart'; V. *kã'n* (*kã'nt*) 'eräs suurilehtinen kasvi, jonka lehdistä keitetään vettä, missä syyhyinen kylpee | eine Pflanze mit grossen Blättern, mit deren Absud sich ein Krätzigér abwäscht'; Vj. *kã'n* 'erään leveälehtisen, märeällä maalla urmanissa kasvavan ruohon myrkky (myrkky on juurissa, mistä sitä otetaan ketun myrkyksi; juuri on kuin pieni nauris; se kuivataan, leikataan pieniksi ja pannaan syöttikalan vatsaan; kala sitten jäädytetään) | das Gift eines breitblättrigen, auf nassen Boden im Uferwald wachsenden Krautes (das Gift findet sich in den Wurzeln, woraus es als Fuchsgift entnommen wird; die Wurzel ist wie eine kleine Rübe; sie wird getrocknet, in kleine Stücke geschnitten und in den Bauch des Köderfisches gesteckt; der Fisch wird

dann zum Frieren gebracht'); Trj. *kā'n* 'eräs lehdetön myrkyllinen vesikasvi (varsi paksu, pysy tuoreena kesät, talvet; sitä kuivataan ja sekoitetaan kalaan t. lihaan ja käytetään syöttinä ketuille; ihmisenkin voi tappaá | eine blattlose, giftige Wasserpflanze (mit dickem Stengel, bleibt Sommer und Winter hindurch frisch; sie wird getrocknet und dem Fisch od: Fleisch beige-mischt und dient so als Köder für Füchse; sogar Menschen können damit vergiftet werden)' (KARJ.—TOIV. 406).

A *kān* stb. növénynevet, illetve növényt nem próbáljuk most valamely meghatározott növénnyel azonosítani, ezt a némiképpen egymásnak ellentmondó adatok nagyon meg is nehezítenék. Elég annyit megtudnunk ebből az adathól, hogy használnak növényi mérget és azt többek közt egy növény gyökeréből is nyerhetik.

A magyar *ér* szó etimológiai megfelelője *ter*, *ler* stb. alakban a chanti-ban is megvan (PAASONEN, s-laute 86—7). Majd minden nyelvjárásból feljegyezte KARJALAINEN: DN. *tēr*, *tēr* 'syy (lihan, hampun ym.) | Faser (des Fleisches, Hanfes usw.)'; DT. *tēr*, (harv.) *tēr* 'juurisäie | Wurzelfaser'; Fil. *tēr* 'juuri | Wurzel'; C. *tēr* 'hienot juuret, joita käytetään mertoihin | feine Wurzeln, die zu Reusen verwendet werden'; Kr. *ter* 'syy (esim. hampun) | Faser (z. B. des Hanfes)'; V. *lēr* 'piirros, viiva, raita, viiru (kankaan, vaatteen ym.), sarka; uurros ylempässä hirressä (rakennettaessa), „passu“, паз | Strich, Linie, Streifen (des Gewebes, Zeuges usw.)'; Rinne im oberen Balken (beim Bauen)'; Vj. *iēr* 'viiru, raita (kankaan); viiva, piiru, piirto | Streifen (des Gewebes); Linie, Strich'; VK. *iēr* 'piirto, viiva; hieno juurisäie | Strich, Linie; dünne Wurzelfaser'; Likr. *đārc*. Mj. *āār* 'juurisäie | Wurzelfaser'; Trj. *āār* 'juuri (-säie), корень | Wurzel (faser)'; Ni. *ter*, Kaz. *lēr*, *lēr* 'juurisäie (puun, heinä); juuresta muokattu side (*capza*) | Wurzelfaser (des Baumes, Grases); aus Wurzel hergestelltes Band'; O. *ler* = Kaz. (KARJ.—TOIV. 1086). L még K. *tār* 'krappi, ? маpеnа | Färberröte' (PAAS.—DONN.).

Ha ezt a sorozatot összehasonlítjuk a *tərəp* 'csalétek' KARJALAINEN-feljegyezte adataival, kiderül, hogy az egyes nyelvjárásokban különösebb nehézség nélkül felismerhetjük a „csalétek„ alapszavának és a „gyökér“ szónak azonosságát.

A csalétek jelentésű szó vachi és vaszjugáni formájában feltűnik a *-uz*, ill. *-uā* szövé. A *-p* képzőnek más szavakban is van e két nyelvjárásban ilyen alakja, így lásd példánk között a V. *lū'ŋ'wə* 'Decke' és Vj. *lū'ŋ'ūā* 'Decke, Dach szavakat. Manysi megfelelője ismeretes mind a *ter*-nek (S-Laute 86—7), mind a *tərəp*-nek: AHLQV. *terip* 'Lockspeise' és CSERNYECOV *terpi* 'снадобе, лекар-ство'.

Manysiban van egy *-p* deverbális nomenképző, mely főként eszközneveket alkot (SZABÓ DEZSŐ, NyK. XXXIV, 422) és van egy hasonló alakú denominális nomenképző is, mely SZABÓ DEZSŐ szerint melléknveket képez (uo., 450). Vannak azonban a manysiban denominális *-p* képzős eszköznevek is, ilyen a fentebb LEHTISALO nyomán idézett *xuləp* stb. Talán ide sorolható még az oroszba is átment *paip* 'Fässchen; Putte aus Birkenrinde' stb. melyet TOIVONEN az udmurt *puji* stb. 'Sack, Beutel, Kober'-rel vet össze (MSFOu. 52, 311 és NyK. LIII, 161, KÁLMÁN B.).

Származtatásunk helyességét bizonyítja CSERNYECOV *terpi* adatának 'лекарство' jelentése is. A csalétek, amit „gyökéres“-nek neveznek, rendszeren növényi eredetű méreggel válik feladatára alkalmassá. Egy-egy mérges szer

különböző helyzetekben és különböző adagokban más és más hatással van az életfolyamatokra. Ami egyszer méreg, az máskor és más adagban orvosság is lehet. Erre a *kän* növény esetében is láttunk példát.

A fűszer neve is válhat „csalétek“-ké: *sāvdəm* (DT) 'höyste, приправа | Gewürz, Würze' stb. mellett Kaz. *sā́лэң, лэңсā́ лэң* '1. sárvin, hyösteeksi, mausteeksi, käytetty keiton aines (kala, liha), приварка; 2. syötti (ketulle) | 1. Zukost, für Würzung gebrauchte Substanz (Fisch, Fleisch); 2. Köder (für den 'Fuchs)' (KARJ.—TOIV. 890).

II.

A cingalai nyelvjárásból közli KARJALAINEN szótára a címül írt, különös jelentésű szót: *pēyattā* 'паиться; ampua (karhu | in der Badestube baden: schiessen (einen Beeren)'. Megfelelései más nyelvjárásokban csak az első jelentést tükrözik: DN. *pēyattā* 'uida; kylpeä (saunassa) | schwimmen; baden'; Fil. *pēyattā* 'kylpeä | baden'; V. *pōyattā*, *-l'tā* 'uida, kylpeä järvessä (ostjakeilla ei ole sauna), купаться | im See schwimmen, baden (die Ostjaken haben keine Badestuben); Vj. *pōyattā*, *-l'tā* 'uida, kylpeä (vedässä, saunassa), peseytä (kuukautisten jälkeen; pesuvenä on lämmintä vettä, johon on sekoitettu poltettua koivun kääpää, mustaa: *o'tš*; muuta puhdistusta ei ole) | schwimmen, baden (im Wasser, in der Badestube); sich waschen (nach der Menstruation; als Waschwasser dient warmes Wasser, dem gebrannter schwarzer Birkenchwamm, *o'tš*, beigemischt ist; eine sonstige Reinigung findet nicht statt); VK. *pōyattā*, Vart. *pōyall*, Jg. *pāyγāḏi* 'kylpeä järvessä, купаться, kylpeä | im See baden; warm baden'; Likr. *pāyγāḏi* Mj. *pāyγāḏi* 'купаться, baden'; Trj. *pāyγāḏi* 'uida, kylpeä järvessä, купаться kylpeä saunassa | im See schwimmen, baden; in der Badestube baden'; Ni. *pēyattā* pe-, Kaz. *pēyattā*, *pēyattā* O. *pēyaldā* 'kylpeä järvessä, uida; kylpeä saunassa | im See baden, schwimmen; in der Badestube baden (KARJ.—TOIV. 678-a).

A 'fürdeni' szót más szótárak is ismerik (PAAS.—DONN., PATK., STEIN., Gramm. stb.). A Beiträge a 65. lapon etimológiáját is közli, de sem a chanti szótárakban, sem a közölt más finnugor nyelvekbeli megfelelőknél nem akadunk 'lóni' jelentésre az egyetlen, KARJALAINEN közölte cingalai adaton kívül.

Teljesen értetlenül állhatnánk adatunk meglepő kettős jelentése előtt, ha az nem éppen a medve elejtésére vonatkozna. Így azonban világos, hogy titkosnyelvi szó. Ha a medve testrészeit, a tornál használt edényeket stb. sem lehet hétköznapi nevükön nevezni (l. pl. ПАРУ, Az obiugor népek medve-kultusza, EOM. 22), — természetes, hogy a medve meglövését, elejtését is a titkos medveműnyelv homályába kell burkolni.

A nyelvi homályt gyakran úgy érik el, hogy a „veszélyes“ szó hangalakját bizonyos mértékig megváltoztatják. Erre számos példát sorol fel HAVERS (Neuere Literatur zum Sprachtabu, Wien, 1946, 106—8. lap). Ilyen például a schleswig-holsteini német *Gotts*, sőt *Sott*, *Gott* 'Isten' helyett, a francia *Parbleu!* — *Par Dieu!* helyett, stb.

A mi *pēyattā* szavunk 'lóni' jelentésben úgy keletkezhetett, hogy egy más szó hangalakját változtatták meg a cingalaiak, amikor a medve elejtéséről beszéltek és ez a szó a hangváltozás révén átsiklott a 'fürdeni' jelentésű szó családjába, — és ezzel nyilván még titkosabbá is válhatott.

Könnyű megtalálnunk azt a szót, amelyből a tárgyalt tabu-kifejezés vált: Trj. *pāyγāḏi* 'paukkua, pamahdella (useampia kertoja) | krachen, knallen (mehrmals); Ni. *pāyγāḏi* 'paukkua, (puu, nurkka, pyssy); halkeilla,

haljeta (esim. hirsí) | krachen (Baum, Ecke, Flinte); platzen, springen (z. B. Balken)'; Kaz. *pəxti* 'id., ruveta ärjymään, haukkumaan; kummuta (vesi) (?) | id., zu brüllen, zu schimpfen anfangen; sprudeln (Wasser) (?); O. *pəxtä* 'halkeilla (?) | Risse bekommen (?)' (KARJ. — DONN. 683) és továbbképzési közül: *pəxtəpəna*, *-əpə*: DN. *təu nəpətə uəra pəxtəpət* 'lői nenänsä veriin (niin että veri juoksi) | er schlug sich die Nase blutig (so dass sie blutete)'; Kr. *pəxtətä* 'pukhaista (esim. rakko, silmä) | durchstossen (z. B. eine Blase, ein Auge)'; Trj. *pəxtəpətə*, *ṛə p.* 'rikkoa, särkeä (munia) | zerbrechen, aufbrechen (Eier)'; Kaz. *pəxtə:ti* '1. paukauttua, ampu; lyödä (nenä verille); 2. avata, leikata auki (paise, ajos); auki leikaten (t. ratkoen) ja halkoon lisäpala ommellen suurentaa, laventaa (kenkää kinnasta, vaatekappaletta); 3. pass. puhjeta, puhjeta verille (esim. oksan pistosta silmä) | 1 krachen, schiessen; schlagen (die Nase blutig); 2. öffnen, aufschneiden (ein Geschwür); durch Aufschneiden (od. Auftrennen) und Einnähen eines Zeugstücks vergrössern, erweitern (ein Schuh, einen Fausthandschuh, ein Kleidungsstück); 3. pass. aufplatzen, sich blutig reissen (z. B. der Auge an einem Ast)'; O. *pəxtəpətä* = Kaz. 1., 2. (uo. 684, stb.). Más szótárakból is ismerjük, így PAAS. — DONN.: *pəxtəm*, *pəxtəm*, *pəxtä* J. *əllə p.* 'pudottaa, уронить (=J. *rəpəxtəm*, *rəpəxtəlləm*) | fallen lassen, fällen', továbbá РАТК. *pəgdem* (f. *pəgəttəm*) 'ütnei, kalapácsolni; földre verni, megejteni, ölni | schlagen, hämmern; zu Boden werfen, fallen lassen, tödten', *not pəgəptəm* 'einen Pfeil losschnellen', *pəgəptəlem* 'schiessen' stb.

Cingalában, — úgy látszik, — oly módon titkolták el a medve előtt, hogy rálónek vagy rálóttek, hogy ezt a fenti, más nyelvjáráásokból ismert szót egy kissé elváltoztatva használták: vokalizmusát velárisról palatálisra cserélték. Ez a változtatás eredményezte azt, hogy szavunk összeesett a hasonló hangalakú de palatális hangrendű 'fűrödni' szó családjával.

A 'fűrödni' és '(medvét) löni' jelentésváltozatok tehát egy titkos-nyelvi indítékú hangtani egybeesés eredményeként jöttek létre.

A *pəxtəpəna* 'löni' szóhoz igen hasonló szavak vannak a rokonyelvekben is.

Manysiban: VNGy. II, 0544: *patti*, *patimti* '(az íjjat) elpattintja, kilövi', 171: *nəl pəxtwəné pəsən* 'nyíllövő távolságra'; III, 480 — 1: *pəxtit* 'lő'. KANNISTO (FUF. XIV, 61): TJ., TČ. *pəxt-*, KU. *pəxt-*, KM. *pəxt-*, LO. *pəxt-*, SO. *pəxt-* 'werfen, schiessen'. АНЛQV. *potatem* 'schiessen (mit Feuerwaffe)'. KANNISTO (SUSToim. XXX/8, 26): пyатал. KL. *pəttəli* 'schiessen'. CSERNY. *patamənkve* 'выстрелить'. ВАНРУСЕВА: Русско-мансийский словарь к учебнику русского языка для хантыйской и мансийской начальной школы (Букварь) М. Ф. Робинсон и К. Ф. Хватай-Муха 1949 6. lap: *patammi*, *patlupmi* 'стрелает'.

A manysi szót MÉSZÖLY a magyar *pattan*, *pattint*, *patlog* stb. családjába vonja (SzF. I, 222). Ide tartozna még szerinte egy udmurt *potos* 'kelés, pattanás', *vir pottene* 'megsebezni, véressé tenni valakit' ((MUNKÁCSI adatai). L. még *потос* 'чирей, фурункул (начальная стадия)' és *пум*: *пум кошкыны*, *пумтак пилыськыны* 'расколоться; пум кошкем' 'щель (св бревне, в доске)'; *пум пиотыны* 'испугаться' (Удмуртско-Русский Словарь, Огиз 1948, Moszkva).

MÉSZÖLY i. h. szerint ősi, hangutánzó eredetű szócsalád ez, magyar tagjában éppen hangutánzó jellege őrizte meg a szókezdő *-p-*t. Véleményét igazolni látszik a szó szélesebb elterjedettsége is: megvan a kamasszini

szamojédban: *p'áktalám*, *p'oktalám*, *p'áxtalám* 'knallen', *p'áktárlu'lom* 'abfeuern, abschiessen'.

Míg csak három nyelvből (a magyarból, a manysiból és az udmurtból) ismertük a szó megfelelőit, a teljesen szabályos hangmegfelelések ellenére is inkább gondolhattunk elemi rokonságra, véletlenül egyező hangutánzásra. Ez a lehetőség természetesen továbbra sincs kizárva, de már egy öt különböző nyelvre (a fentiekén kívül chantira és szamojédra) kiterjedő, v e l e n ü l azonos képződmény kevésbé látszik valószínűnek, mint egy szabályos, ősi rokonságot tükröző egyezés, melynek legfeljebb nem egészen szabályos kezdőhangú magyar tagja bizonytalan.

CS. FALUDI ÁGOTA